

ՎԱՐԴԶԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՄՏԱԲԱԳԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԽԻՏԵԿՏՈՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐԱՅ
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE

VARDZK
DUTY OF SOUL

№ 17

2022

ԱՄՆ, ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՐ. ԳԵՂԱՐ ԵՄՐԱՆՅԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Աշոտ Դակոբյան

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԸ

էջ 1

Գրիգորիս եպիսկոպոս Աղվանեանց

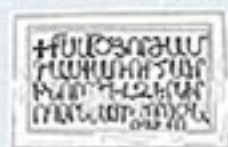
ՓՈՒՆԱՆՈՐԴԱԿԱՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹՅՈՒՆ Ի ՎԻՃԱԿԻՆ ԳԱՆՉԱԿՈՒ

էջ 11

Րաֆֆի Զորթոշյան

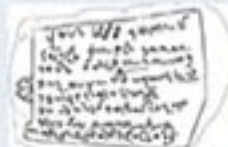
ԱՐՈՒՂԱՄՐԵՆՑ ՍՔ. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԻՍԱԳՐԵՐԸ

էջ 33

Էմմա Արրահամյան

ՍՈՎԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՅՐԱՎԱՐԻ ՎԻՍԱԳՐԵՐԻՑ ՍԵԿՈՒՄ

էջ 44

Արսեն Զաղուրդյանյան

ԶՈՒՄՏ ՆԱԶԱՏԱԿԻ ՆՈՐԱՅԱՅՑ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐԸ ԴՍԵՂԻ ԲԱՐՉՐԱՔԱՇ ՍՔ. ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՆՔՈՒՄ

էջ 46

Րաֆֆի Զորթոշյան

ՓՐԿՎԱԾ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ ԳՈՇՈՏՎԱԾ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՑ

էջ 52

Սամվել Կարապետյան

ՈՒՇԱԳՐԱՎ ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ ԴՋԱՐԻՑ

էջ 55

Էմմա Արրահամյան

ՔՅՈՒՐԱԹԱՂ

էջ 56

N 17

2022

ԽՄԲԱԳՐԱՎԱԶՄ

EDITORIAL BOARD

ԷՄՄԱ ԱՐՐԱՀԱՄՅԱՆ

EMMA ABRAHAMIAN

ՐԱՖԻ ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

RAFFI KORTOSHIAN

ՀԱՍՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

HASMİK HOVHANNISSIAN

ՀԱՄԱԿԱՐԳՉԱՅԻՆ ՉԵՎԱԿՈՐՈՂՆԵՐ

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԼԻԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ-ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

Designers

ARMEN GEVORGIAN

LIANA

HOVHANNISSIAN-KORTOSHIAN

ԼՐԱՏՎԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՆՈՂ ՀԱՅՎԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱԴԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE FOUNDATION Engaged in Informational Activity

ՎԿԱՅԱԿԱՆ N 03U089223

ՏՐՎԱԾ 13.10.2010

Certificate No. 03U089223

Given 13.10.2010

ՀԱՄԱՐԻ ԹՈՂԱՐԿՄԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՈՒ ՐԱՖԻ ԶՈՐԹՈՇՅԱՆ

Responsible for this issue

RAFFI KORTOSHIAN

ԵՐԵՎԱՆ, ԲԱԳՐԱՄՅԱՆ 24/4

Baghramian 24/4, Yerevan, RA

<http://www.armenianarchitecture.am>

<http://www.raa.am>

✉ raayer@sci.am, raatransfer@yahoo.com

📘 Հեռու հայաստան RAA Armenia

☎ 010 52 15 25

© ՀԱՅՎԱԿԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱԴԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

© Research on Armenian Architecture

ՓՐԿՎԱԾ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ ՀՈՇՈՏՎԱԾ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻՑ

Բաֆֆի Բորթոշյան

Սկիզբը՝ № 15-ում

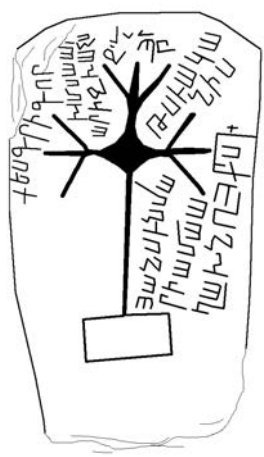
Հողվածաշարի նպատակն է գոնե քոթի վրա փրկել հիմնականում գանձախույզներից (Թուրքիայի Հանրապետությունում գործող) ձեռք բերված լուսանկարներից մեզ հայտնի դարձած անշարժ և շարժական հուշարձանների պատմական, ինչպես նաև գրչագրական արժեք ունեցող արձանագրությունները՝ համոզված լինելով, որ դրանց մեծագույն մասն անխուսափելիորեն արժանանալու է հայկական ոչնչացված բյուրավոր հուշարձանների ճակատագրին:

Լս Խաչքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան: Ըստ գանձախույզի՝ գտնվում է Արճեշ գավառի Արիքելիքյոյ գյուղի տարածքում: Ունի կանոնավորին մոտ եզրագիծ և զուսպ հարդարանք: Փորագիր արձանագրությունը՝ 6 տող.

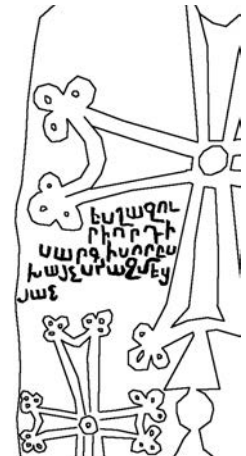
Ես՝ Գրիգոր ...|խմսս, ար|արի գիսաչս | գ... | ՊԸ (1359) | թուակա/նիս, | յանուն Մա|րիամա Աղախ(ա)ն(ի), յ(ի)շ(ե)ց(եք) Զ(րիստո)ս:

Ծանոթ. ցավոք, մեզ չհաջողվեց պարզել նշված Արիքելիքյոյ տեղանվան ճշտությունը:

Հնարավոր է նաև ընթերցման մեկ այլ տարբերակ՝ Մարիամա աղախան(ո):

Խաչքար 1ա (զրչ.՝ հողվածագրի, 2021 թ.)

Խաչքարեր 1բ և 1գ (զրչ.՝ հողվածագրի, 2021 թ.)

Լք Խաչքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան: Գտնվելու վայրն անհայտ է: Ունի կանոնավորին մոտ եզրագիծ և ուշագրավ կերտվածք: Ըստ գրչագրական, ոճական և գեղարվեստական առանձնահատկությունների՝ թվագրում ենք ԺԳ-ԺԴ դարերով: Փորագիր արձանագրությունը՝ 5 տող.

Ես՝ Դագու|րի որդի | Մարգիս, որ ըս | խայչս կազմեց, | յան(ուն):

1գ Խաչքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան: Գտնվելու վայրն անհայտ է: Ունի անկանոն եզրագիծ և զուսպ հարդարանք: Փորագիր արձանագրությունը՝ 6 տող.

Կանգնե|ցաւ | խաչս բարե|խաս առ ա(ստուա)ծ | Մսրըմէլիքին: | Թվ(ին) ՊԾԹ (1410 թ.):

Լդ Խաչքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան: Ըստ գանձախույզի՝ գտնվում է Խոշաք գավառի Ջեյնիս գյուղում (այժմ՝ Թեփեգյորեն): Ունի անկանոն եզրագիծ, հսկայական շափեր և զուսպ հարդարանք: Փորագիր արձանագրությունը՝ 4 տող.

Թվ(ին) ՋԿԵ (1516) | Ակոբ, | յիշե(ցեք) | Զ(րիստո)ս:

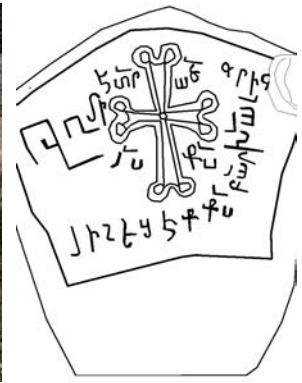
Ծանոթ. խաչքարը Մեծ եղեռնից հետո հիմնովին ոչնչացված Ջեյնիսի հայոց գերեզմանոցի վերջին մնացորդներից է: Հայտնի է՝ գերեզմանոցում, որը տարածված էր ԺԴ դարով թվագրվող Սբ. Աստվածածին եկեղեցու շուրջը (Wunsch J., Die Quellgebiet des Ostlichen Tigrisarms, Petermann's Geographische Mitteilungen (Gotha), 25, 1889, p. 117. Միրախորեան Մ., Նկարագրական Ուղևորություն ի հայաբնակ գավառս Արեւելեան Տաճկաստանի, մասն Բ, Կ.Պոլիս, 1884, էջ 42: Էփրիկեան Հ. Ս., Պատկերազարդ բնագ-

խարհիկ բառարան, հ. Ա. Վենետիկ, 1903-905, էջ 781-782) գյուղի ամենաբարձր վայրում (Վիմը Յ., Տիգրիսի արեւելեան ճիւղին աղբերակունքը, «Հանդէս ամսօրեայ», 1889, № 11, էջ 235), ըստ 1911 թ. տվյալների, եղել են հարյուրավոր «ժայ դամբարաններ» (Ջէյնիս գիտագիրք, Նամակ խմբագրութեան, «Աշխատանք», 1911, № 14, էջ 7):

լե Խաչքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան: Ըստ գանձախույզի՝ հայտնաբերվել է Արճեշ գավառի Արջոնց (այժմ՝ Յաղլըք) գյուղից: Ունի անկանոն եզրագիծ և ուշագրավ հարդարանք: Փորագիր արձանագրությունը՝ 4 տող.

Սոկացի Իրիցկին գեանգայդէն, | թվ(ին) | ՌԾ (1601), | յ(ի)շ(եցեք) Զ(րիստո)ս:

Ծանոթ. խաչքարը Մեծ եղեռնից հետո գյուղի՝ հիմնովին ոչնչացված հայոց 2 գերեզմանոցների վերջին մնացորդներից է: Դրանցից մեկը գտնվում էր Արջոնից վանքի արևելքում, որի տեղում եկվոր քրդերը կառուցել են բնակելի տներ և զանազան նշանակության տարբեր շինություններ, իսկ երկրորդի տարածքում թուրքական պետությունը՝ գյուղի դպրոցը: Հայտնի է, որ Արջոնցը մինչև Մեծ եղեռնը եղել է զուտ հայաբնակ: 1878 թ. ուներ 125 (Գ.ԱԹ, Թորոս Ազատյանի ֆոնդ, բաժ. 57/III, ք. 13), 1894 թ.՝ 133 («Հնչակ», 1896, № 5, էջ 40), 1913 թ.՝ 33 («Աշխատանք», 1913, № 34, էջ 4), իսկ 1915 թ.՝ 61 բնակիչ (Մխիթարեան Օ., Վանի ինքնապաշտպանութիւնը, «Հայրենիք», 1924, № 2, էջ 79):

Խաչքար 19 (լուս.՝ 2018, գրչ.՝ հողվածագրի, 2021 թ.)

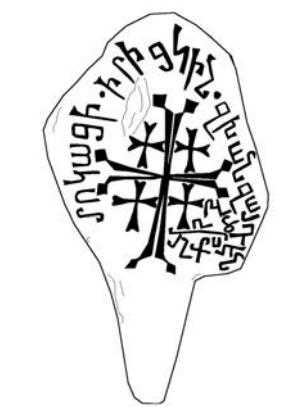
լե Շրջիկ վեմ-քար. բեկորված սալիկի մի երեսին առկա են բազմաթիվ խաչաքանդակներ, իսկ մյուսում՝ նորոգման վեցտողանի արձանագրություն: Հայտնաբերվել է 2014 թ.² Սասունի Մարաթուկ Սք. Աստվածածնի՝ ավերակներից: Ըստ գրչագրական և ոճական առանձնահատկությունների՝ թվագրում ենք ԺԸ-ԺԹ դարերով: Փորագիր արձանագրությունը՝ 6 տող.

Յ(իսուս)ի Զ(րիստոս)ի ծ(ա)ռ(այ) ես՝ տ(ե)ր Պ[[ե]տրոս, և իմ ... տիր(ա)ցու | Ստեփ(ա)ն[ոս] ...|թն. նորոգ(ե)ց[աք] ...|թ ա(ստուա)ծ ի փառս իր հ[ի]ամարես]]ցէ, ևս տ(ե)ր Յովանէսն:

Ծանոթ. ամենայն հավանականությամբ, օգտագործվել է Սասունի՝ եկեղեցի չունեցող փոքրիկ գյուղերում պատարագ մատուցելու համար՝ մշտապես պահվելով Մարաթուկ լեռան գագաթի Սք. Աստվածածին վանքում:

Նմանատիպ շրջիկ վեմ-քար Սիրիայի Լաբաքիա քաղաքի Սք. Աստվածածին եկեղեցում (լուս.՝ հողվածագրի, 2011) և շրջիկ վեմ-քար 1Է (լուս.՝ 2014, գրչ.՝ հողվածագրի, 2021 թ.)

Խաչքարեր 17 և 1Է (լուս.՝ 2018 և 2021, գրչ.՝ հողվածագրի, 2021 թթ.)

լգ Խաչքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան: Գտնվելու վայրն անհայտ է: Ունի անկանոն եզրագիծ և զուսպ հարդարանք: Փորագիր արձանագրությունը՝ 5 տող.

Տ(ե)ր ա(ստուա)ծ | Յ(իսուս) Զ(րիստո)ս, | թվ(ին) Ռ-ՄԻԷ (1778): | Գրիգ[որի]ն | բար(ե)խաւ(ս): | Յիշեցեք Զ(րիստո)ս:

- Հայտնաբերել է Սասունի հայերի միության նախագահ Ազիզ Դադչին և հանձնել Բաթմանի թանգարանին:
- Եկեղեցու հիմնադրումը, ըստ «Սասնա ծռեր» դյուցազնավեպի, վերագրվում է Մեծ Մեերին (Բաղայան Գ., Արևմտյան Հայաստանի պատմաժողովրդագրական նկարագիրը Մեծ եղեռնի նախօրեին, «Վեմ», 2016, № 1, հունվար-մարտ, էջ XXV): Սակայն մեր օրերում պահպանված շինության մնացորդները, ըստ ճարտարապետական առանձնահատկությունների, կարելի է թվագրել ԺՁ-ԺԷ դարերով: Հայտնի է, որ լեռը սրբազան է համարվել հավասարապես Սասունի քուրդ և հայ բնակչության համար («Արաքս», 1894-1895, գիրք Ա, էջ 84): Դրա «գագաթը երկու մասի կը բաժնուի խորանայարկ. այդ Մարաթուկ եւ ձախ Մարաթուկ, գոր տեղացիք կանուանեն Մեծ ու Փոքր Մարաթուկ»: Եկեղեցին կառուցված էր Աջ Մարաթուկի գագաթին (Մուրադեան Մ., Ասանդուքիներ Սասնոյ ուխտատեղեաց մասին, «Հայաստանի կոչնակ», 1922, № 7, էջ 237-238: Տե՛ս նաև Մուրադեան Մ., Սասնոյ սրբավայրերն ու ասանդուքիները, «Բազմավեպ», 1934, էջ 65):

ըն Սկուտեղ. ըստ գանձախույզի՝ գտնվում է Երզնկա քաղաքում: Արձանագրությունը՝ 3 տող.

ԻՐԿ (1856-1857 թթ.) | Իքնատոսի որդի Պարադամ:

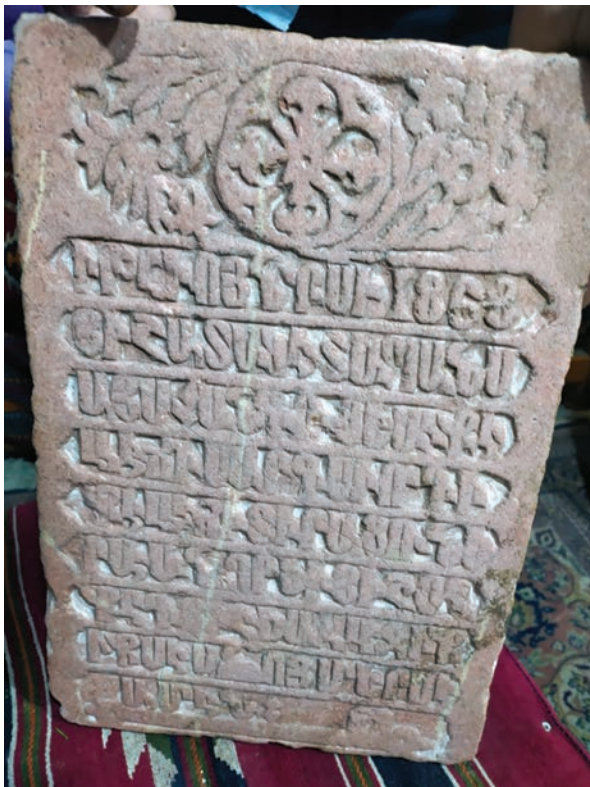

Սկուտեղ 1Ը (լու.՝ 2018 թ.)

ըս Արձանագիր սալիկ-տապանաքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան, ըստ գանձախույզի՝ հայտնաբերվել է Երեսիա քաղաքից: Ունի կանոնավոր եզրագիծ: Ելնդագիր արձանագրությունը՝ 9 տող.

Ի թրոյն Ք(րիստո)սի 1868: | Յիշատակ է տապանս | այս հանգուցեալ քէլլէճի Սարգսի որդի | քէլլէճի տիրացու Ներսէսին, որ եւ յիշողքըդ յիշեալ յիջիք | ի Ք(րիստո)սէ ա(ստուծ)ոյ մերօ է, | ամէն:

Ծանոթ. Քէլլէճի թուրքերենից թարգմանաբար նշանակում է մեծ կամ փոքր եղջերավոր անասունի գլուխ (քյալլա) պատրաստող խոհարար:

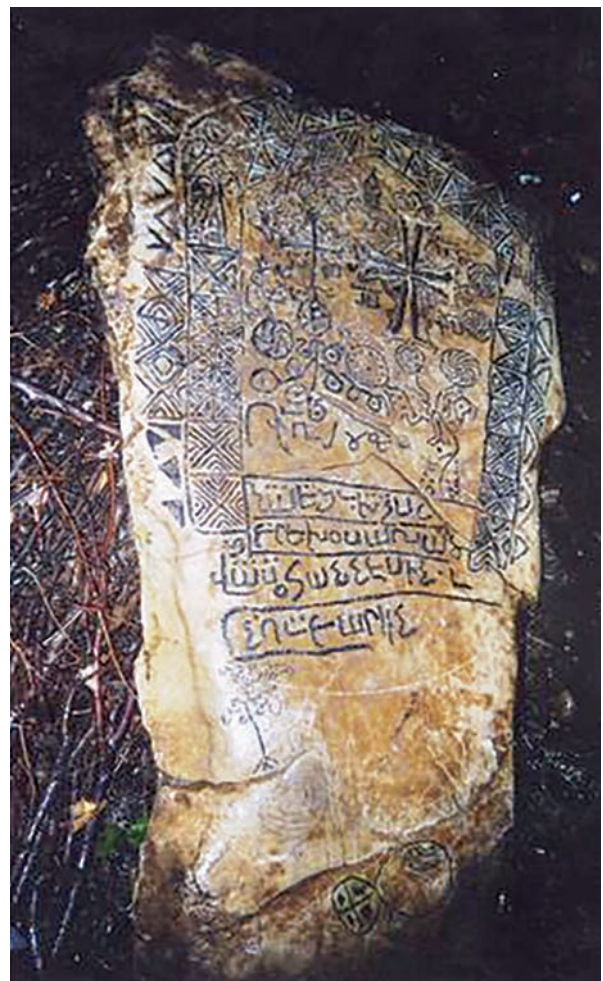

Սալիկ-տապանաքար 1Թ (լու.՝ 2022 թ.)

խ Խաչքար. ամբողջական է, սակայն տեղահան: Ըստ գանձախույզի՝ հայտնաբերվել է Բաղեշ գավառի Դատվան բնակավայրի մոտակայքից: Ունի անկանոն եզրագիծ և ուշագրավ հարդարանք: Փորագիր արձանագրությունը՝ 7 տող.

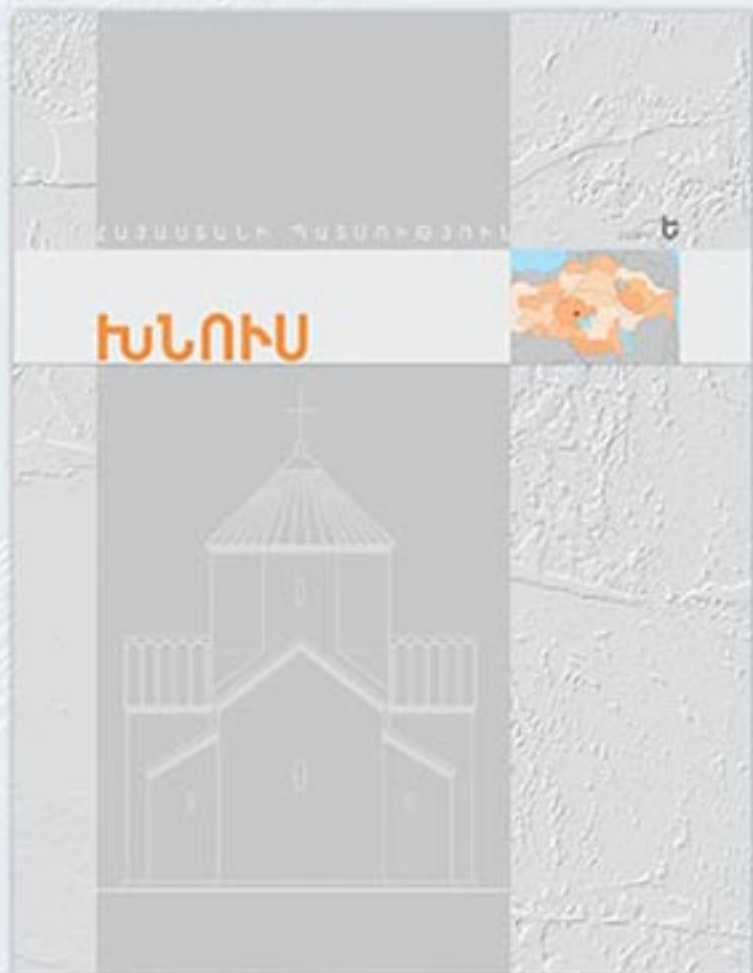
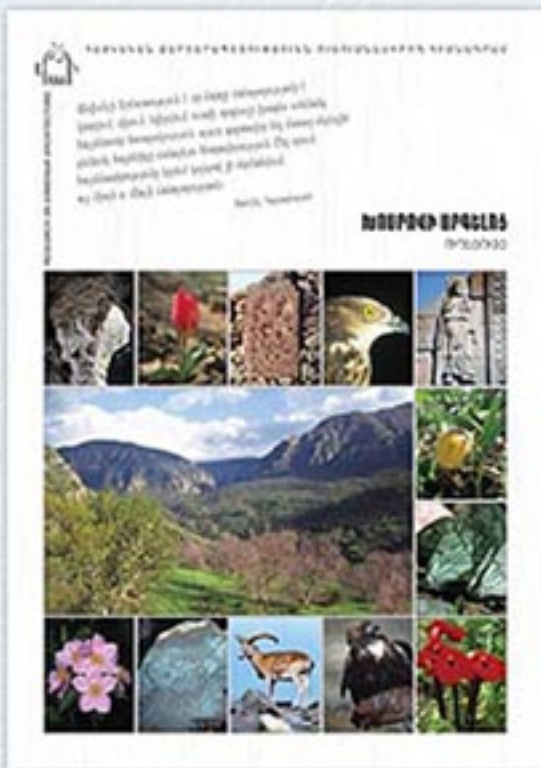
Տ(է)ր ա(ստուա)ծ | Յ(խաւ)ս Ք(րիստո)ս, | թվ(ին) Ռ-ՅԾԳ. (1904): | Կա(նգն)եց(ա)ւ խ(ա)չս | ք(ա)րեխօս առ ա(ստուա)ծ | վաս(ն) Օհաննէսին և | Նուբարին:

Շարունակելի

Խաչքար 1Կ (լու.՝ 2022 թ.)

ՀՃՈՒՀ ՆՈՐ ՀՐԼՏԱՐԿՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Բնության և պատմության հուշարձաններով հարուստ Հայաստանի գողտրիկ անկյուններից են Խոսրովի արգելոցը և նրան հարակից գոտին: Այս ուղեցույցը կարող է օգտակար լինել այն զբոսաշրջիկների համար, ովքեր ցանկություն ունեն ծանոթանալու արգելոցի բուսական, կենդանական աշխարհին, երկրաբանությանը և պատմական հուշարձաններին:

«ԽՆՈՒՄ» հատորը լույս ընծայվեց Հայաստանում և Սփյուռքում հայագիտության և մշակույթի զարգացմանը մշտապես սատարած երջանակահիշատակ **Հարություն Սիմոնյանի** (5 մայիս 1921, Այնթապ - 2 սեպտեմբեր 2007, Ժենևա, Շվեյցարիա) մերձավորների սիրահոծար մեկենասությամբ:

ՇՆՈՐՀԿԿԼՈՒԹՅՈՒՆ ԵՆՔ ՀԼՅՏՆՈՒՄ

- «Save Armenian Monuments» կազմակերպությանը
 - «Թուֆեսկյան» և «Ford» հիմնադրամների
 - ՀԾՈՒՀ հոգաբարձուների խորհրդի անդամ Մարգրիտ Հախնազարյանին
 - ՀԾՈՒՀ բարեկամ Վահագն Նազարյանին
- ՀԾՈՒ հիմնադրամին աջակցելու համար

© CALOUSTE GULBENKIAN
FOUNDATION

ՏՐԱԳՈՒԹՅԱՆ
ՔՈՒՆԱԿՈՒՆ
ԳԱԼՈՒՍ
ԿՈՆՊԼԵՔՏԱՆ
ՔՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱՐԱՏԱՐԱԿՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ
ՔՈՒՆԱԿՈՒՆԵՐ

ԲԳ ԿՁԱ
ՆԱԽԱՐԱՌՈՅՅՈՒՆ,
RAA-USA ՄԱՍՆԱԶ ՏՈՒԴ

ՔԱՅԿՎԱՆ
ՃԱՐՏԱՐԱԴԵՏՈՒԹՅՈՒՆ
ՌԵՍԵԱՐՇ ՕՆ ԱՐՄԵՆԻԱՆ
ARCHITECTURE

ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
2022

ISSN 1620-2003

22001 >

